

САКРАЛЬНА ЛЕКСИКА ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ ПРОФАННОГО СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ II ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується стилістичний потенціал сакральних онімів. Досліджується поетичне використання таких лексичних одиниць для називання об'єктів профанного світу.

Ключові слова: концептна пара „sacrum – profanum”, сакральна лексика, власна назва, конотація, символ.

З давніх-давен люди усвідомлюють навколишній світ як взаємодію, взаємопроникнення профанної (звичайної, предметної, буденної) і сакральної (священної, міфічної, трансцендентної) сфер. Поетичне мовлення, відповідно, віддзеркалює такі уявлення в концептній парі „sacrum – profanum”, яка, втім, не є в повному сенсі опозиційною, дихотомічною.

Хоча традиційно профанне трактують як „релігійно-науковий термін для означення світської, секуляризованої сфери; протилежність сакральному (святості)” [2], художня література, яка є водночас і сакральним, і профанним простором, засвідчує складніші й різнобічніші зв'язки між указаними поняттями. І метою нашого дослідження є спроба проаналізувати взаємопроникнення сакральної і профанної картин світу в художньому мовленні II половини ХХ ст. на лексичному, зокрема ономастичному рівні.

Сакральні власні назви, які традиційно є носіями піднесено-урочистих конотацій, активно використовуються поетами вказаного періоду для позначення різноманітних об'єктів профанного простору: представників людської спільноти, абстрактних понять, просторових і часових реалій тощо. При цьому в більшості випадків релігійний зміст таких онімів не конфліктує з профанним, а тяжіє до збереження традиційних для сакральної лексики конотацій.

Найчастіше сакральні власні назви стають засобом опису конкретної людини. З цією метою використовують теоніми (власні назви богів), агіоніми (власні назви святих), міфоперсоналії (власні назви духів) і міфоантропоніми (міфологічні власні імена людських осіб), на основі яких творять різні тропи.

Так, в образних порівняннях, метафоричних або метаморфічних сполуках разом з „олюдненням” референта в семантичній структурі теоніма більшою або меншою мірою актуалізують її компоненти, які вказують на всесильність, винятковість тощо – риси, властиві надприродній істоті: *...фермер серед поля / Один, як Бог, чаклує на землі* (М. Руденко); *І буде син мені, мов янгол, / і буде батько – наче бог...* (В. Стус); *І,*

принапружившись, кремлівський Творець: / – Де б вполювати зайця? (М. Осадчий); Ганьба і глупота, / Якщо ти, лицедій, дозволив, / Щоб найневинніший з мозолів / Тобі сам бог Шекспір топтав (І. Світличний); *Я торжествую, маленький бог, – / окрім телеграми / в кишені в мене літак...* (В. Стус); *Бог зоотехніки, нагримавши на сторожа, / вертався і провадив про телиць / і про Лисенка, про наступний пленум...* (В. Стус); *Нам на покуті – фюрера, бога свого, кажуть, / мусим вчепити портрета* (О. Різниченко); *Бога відкинули – богом став ти* (М. Руденко); *А вмирати однак – не на часі: / Не Шевченко я, / не Ісус* (В. Самійленко). Значущою для художнього мовлення стає й позитивна або пейоративна семантика сакральних онімів: *Хто ж я – сам бог чи сатана?* (М. Руденко).

Поетичне мовлення II половини ХХ століття засвідчує значний інтерес митців до біблійної тематики, що з-поміж іншого виявляється в активному використанні міфоантропонімів як засобу художньої характеристики реальних осіб. У цьому випадку набуті онімами в процесі узусного використання конотації аксіологічного плану збігаються з авторськими, хоча й мають виразну тенденцію до, так би мовити, „осучаснення”. Біблійні особи й профанні об'єкти / суб'єкти можуть порівнюватись або зіставлятись, причому за різними показниками: діями (*Батьківською ж землею / Я відбродив, мов Адам і Єва, / З подругою своєю* (М. Осадчий); *Ні пошани, ні щастя в житті не знайшов, / І, не в силі померти, конає, мов Кайн...* (І. Гнатюк); *Піду я в світ, мов Кайн, як убивця* (М. Осадчий); *Я травою, мов Адам, біг, / допоки грім і злива / не зборили мене там* (М. Осадчий); *Я вкусив, як Адам і Єва, / Плід кохання свого народу* (М. Осадчий); *...я шукаю Дороги в Понтузі / як шукав конуса Арарату / острівця тверді посеред хиткості / мужнім зором / Ной* (І. Калинець)); моральними рисами (*Усе пізнавши й переживши, / Стою безгрішний, мов Адам* (М. Руденко)); фізичними характеристиками (*...мені / Полуботок ввижається і нині. / У ланцюгах, могутній – як Самсон, / Зведеться – й тім'ям вивалить склепіння...* (І. Гнатюк)); зовнішніми ознаками (*Голі, мов Адам і Єва, / Білі привиди в тайзі* (М. Осадчий)).

Характеризуючи конкретну людину через прийом прямого отождоження з нею, міфоантропоніми й міфоперсоналії теж зберігають свої первісні емоційно-оцінні конотації, актуалізую-

чи в тексті й інші традиційні співзначення: *Ти – Адам. Журба – твоя коханка, / а земне тяжіння – то любов* (В. Стус); *Голубів пускаю в плаванні. / Ной! Потилицю чешу. / Знову й знов немає гавані, / А не хочу у чужу* (М. Данько); *Кусаєте, браття-сзуїти, / Він – ворог церкви. Сатана! / Антихрист. Годі вже терпіти!*... (М. Данько); *Ту шельму мітив сам господь. / Той сатана – ще й досі Ікс, / Ще й досі в ризах!* (М. Данько); *Стілець і ліжко, вільних три квадрати, / в віконці грати, у кутку – пара... / І щохвилини в вічко зазирає / іскрадлива, як кицька, сатана, / мов дірочку під серцем назначає...* (В. Стус).

Для характеристики чи називання земних жінок у поезії активно використовують агіоніми синонімічного ряду з домінантою *Богородиця*. У християнській культурі вона є символом „Матері, Цариці Небесної, Життя, Світла, Мудрості, Таїни, Любові і заступництва, радості і смутку; ідеалу жінки-матері; союзу божественного і земного; духовного порозуміння й очищення; володарки і надії всіх народів” [1, с. 16]. І в художніх контекстах зазначеного періоду розвиваються передусім символічні значення ідеалу жінки-матері й святості, як-от: *Тарас – під рушником весільним. / А поруч – юна і свята, / з тавром печалі на устах, / задумана Мадонна з сином* (Т. Мельничук); *Навстріч, задивлена у даль, / у непорочно білій шаті, / йде наречена молода, / на той рік – богоматір* (І. Калинець); *Вогонь, і сніг, і суховій, і дощ / поймає сонний морок довгих площ, / і все гуде, буруниться, вирує, / а десь там Богоматір’ю німує / моя дружина* (В. Стус).

Актуальними для поетичного мовлення стають і значеннєві компоненти, що позначають риси зовнішності Богородиці, через які характеризують різні об’єкти профанного світу: *Ввижаються уста твої сумні / і цюки Богородиці пречисті / в нічних сльозах* (В. Стус); *...Коли він лишиться живий, ми відсвяткуємо / зустріч у ресторані, – каже добросерда / бабуся, прозора, як Богоматір* (В. Стус); *...Я бачу Землю – / організмом, / А райдугу – / її ребром. / І хто ж вона, коли не Мати? / Ніхто не загордує тим... / Приємно рис їй надавати / Мадонни з немовлям святим* (М. Руденко).

Найменування Матері Божої можуть передавати характеризованому образу цілий комплекс позитивних сем, наявних у сукупності конотативних і символічних значень цього агіоніма, тобто в тексті реалізується максимум його культурної інформації, як-от: *Тож як вертатися тоді, / коли в тобі впізнав Марію?* (І. Калинець); *І ріка – в імлі, / і Богородицею вийшла мева / з брунатною зорею у чолі* (В. Стус).

Метафоризуючись і стаючи емоційним центром речення / групи речень унаслідок реалізації у звертаннях, такі оніми виявляють й одне з головних місць своїх референтів у системі ціннісних координат ліричних героїв: *Мадонно радісна дощу, / травневих злив маленька відьмо, / вже світу білого не видно / поза Тобою* (І. Калинець); *Возвелич мене, мамо... / Світ немилый без тебе, моя Богородице сива* (В. Стус). Емоційно-оцінне насичення власних назв у таких випадках зберігається й може навіть посилюватися за рахунок точних чи видозмінених повторів, наприклад: *Мадонно з Красова, плекай / барвінок в нашому городці / і райдугу любові в оці, / Мадонно з Красова, плекай. / ...Мадонно з Красова, плекай / барвінок в нашому городці* (І. Калинець).

Найвиразнішою та найчастотнішою функцією міфоантропонімів у поетичній мові є символічна, витоки якої – у біблійних міфах. Традиційно в українській літературі онім *Іуда* є символом зрадника, *Ірод* – тирана, *Мойсей* – заступника, проводиря, *Пілат* – ката, *Каїн* – убивці, *Єва* – жінки тощо. Ця ж семантика є значущою і при творенні образів профанного світу, зокрема конкретних осіб, наприклад: *А потім підпілля, Оливний город, / Цілунок змійний продажного Юди, / З вогнями тупий озвірілий народ / Й чекістські багнети націлені в груди* (З. Красівський); *Світ – здох старий Іуда, / новий Іуда йде* (В. Стус); *Конверт заклеює Іуда, / підписує: / НКВД...*” (М. Руденко); *Так, Сталін був тиран. Але шкодую – / Чом він не знищив вас, своїх співців – / Отих, котрі тягнули алілуя / За іродом в кривавому вінці* (В. Стус); *Тобі – капут. / Пілатом – будь-який тупак. / Тайга лише почує залп* (М. Данько).

Такі слова-символи перебувають уже на межі власних і загальних назв, а процес дальшої апелятивації продовжується наданням їм плюральної форми. Причому особливо вагомими для поетичного мовлення вказаного періоду стають лексеми, у яких утілюються поняття зради, підступності, катування, жорстокості, що узагальнено характеризують життя людини в радянському суспільстві та є особисто знайомими поетам-дисидентам. Тому й випадків уживання в їхній мовотворчості цих стилістем надзвичайно багато. Наприклад: *Виявилось – то була не дружба; / а Іуди давньопідла служба / задля премій і нових видань* (В. Сіренко); *Лежу в труні з вовківнею Іуд* (С. Сапеляк); *Вам, хто в сніги-морози / Дохли, мов сонні мухи, / Зронять солоні сльози / Юди, тохи-матюхи* (І. Світличний); *У пілатів – гвинтівки й нагани*” (М. Данько); *Я збився з часу, сліпнучи весь день / У темряві, задушливій і затхлій, – / Хіба піла-*

ти жадують людей? (І. Гнатюк); *Ті, хто тоді горою / Вистояв за Пілатів, / Вибившись у Герої, / Вас, не лауреатів, / Виставлять – самі! – в кіоти, / В святці, в канон, в реєстри* (І. Світличний); *Бо написано – нам / по всіх чужих усядах / тримати жар у грудях / наперекір каттам / наперекір пілатам / вернутись, ставши братом / дружині – ось ти сам* (В. Стус). У формі звертання такі лексеми можуть набувати просторічного забарвлення, стаючи стилістичним засобом вираження експресивно-емоційного ставлення до адресата мовлення, як-от: *Ех, напилися б, каїни, смоли!* (І. Гнатюк); *О банда яничар-лакыз! / Слугують за маслак, Іуди, / Що хтось вгорі там не догриз* (М. Данько).

Онім-символ *Єва*, використаний у формі множини, може узагальнювати в собі значення жіночої половини людства, підсилюючи в цьому випадку свою урочисту, „високу” зарядженість (*Загубились Єви й Нефертіті / Міфами на матірній землі* (М. Осадчий); *В цій тюрмі сидів Іван Світличний, / Син часу і українських Єв* (М. Осадчий)), а може вказувати на сукупність конкретних жінок, абстрагуючи семантику власної назви *Адам*, уживаної в контексті, і разом з цим позбавляючись власної піднесеної експресії: *В трусиках – Єви. / В куртках – / Адами* (М. Руденко); *І я Адамом у просторі / Байдуже назираю Єв* (М. Осадчий).

Подеколи визначення належності референта релігійного оніма до сакральної чи буденної сфери ускладнене. Як-от, значення заголовка вірша В. Борового „*Марія*” у прециклі сприйняття, зважаючи на омонімічність іменників (*Марія* – поширене жіноче ім’я (антропонім) і *Марія* – відомий бібліїзм, ім’я Богородиці (агіонім)), з’ясувати неможливо. Після ознайомлення з текстом у біблійному спостерігається суміщення значень омонімів, одне з яких є метафоричним, оскільки агіонімна одиниця *Діва Марія* вживається для номінації земної істоти. Причину ж неоднозначності заголовка варто шукати в нечіткій семантичній належності слова *Марійка*, яке може мати, по-перше, пряме значення та представляти ім’я дівчини, по-друге, бути демінутивом від міфоніма й образною номінацією об’єкта переживань ліричного героя, а по-третє, органічно поєднувати ці два значення. Однак і за умови потрактування оніма *Марія* як світської назви семантична двоплановість заголовка не змінюється, такий художній ефект є, очевидно, однією з авторських настанов:

Марія

*Що я – хлопчисько із передмістя –
В пам’ять нехитру свою беру:
Дворище, повне опалого листя,
В стозі соломи – променів гру.*

*А коли день їх натомиться прями,
З церкви, де тітка в поклонах, –*

сама

*Ти прибіжиш, аби зіркою власти
В душу мою, де дощі і птьма.
Серпень рукав тобі золотом виткав,
В очі – смарагду хлюпнув дві сльози...
– Діва Марія! – милується тітка, –
Просто хоч став її між образи...
Мила Марійко – земна моя Діво,
В теплім стогу, під завоєм імлі
Ніжні вуста ти відкрив соромливо,
Поглядом душу мою обпали!*

(В. Боровий)

Ще один поширений художній засіб уживання релігійних власних назв для позначення світських осіб – як узвичаєний у мовленні, так й індивідуально-авторський перифраз: *Вожді, і фюрери, і дуче, / І ветхі деньми королі, / І кормчі людства, вчителі / Всеможні, мудрі, всевидючі / (Повпреди Бога на землі!), / По душах потоптом ідучи, / Мільйони чавлять і чавучать* (І. Світличний); *Як розп’ятий нащадок Марії, / Я прикутий за ноги і руки* (М. Осадчий); *...Вже набиває десь об’оїму / Пекельний антипод Христа* (М. Руденко).

Номінації першої й третьої осіб Святої Трійці, частково зберігаючи за собою ознаки божественного, можуть уживатись і на позначення інших реалій дійсності чи суб’єктивних понять, назви яких актуалізуються в контексті. Наприклад: *...пам’ятай, що Богом над тобою / твоєю сутністю і духом є проклин...* (І. Калинець); *...лишився один бог, ім’я котрого / випадковість...* (І. Калинець); *славен бог наш Мухомор!* (М. Руденко); *Свобода – це і є Святий Творець* (М. Руденко); *...А циркуляр – твій бог і твій кумир...* (М. Руденко); *Нарід – це Бог* (М. Руденко); *Україно, ти, як марення. / Бог-Отець ти й Дух Святий* (М. Осадчий).

Інколи поети звертаються до релігійних геортонімів як засобу характеристики ліричного суб’єкта чи об’єкта, причому якщо в першому випадку стилістично важливою для них стає вся культурна інформація імені (*...Стану я Свят-Вечором!* (І. Калинець)), то в другому – лише її частина, зосереджена в понятті „велике свято” (*Ти всім, чим лиш могла, була мені: / Була Великоднем і буднем, / Гарантом „будем-пербудем”, / Була росиною на камені / І каменем – твердим корундом* (І. Світличний)). Суб’єктом перевтілення може виступати й предметна реалія: *взялося червоне яблуко, / взялося собі – і знеслося / писаним Свят-Вечором / у срібному обручнику* (І. Калинець).

Біблійні топоніми, вживані для позначення іншого об'єкта реальної дійсності, як правило, реалізують у поетичному контексті символічні семи. З-поміж них виняткову особистісну вартість виявляє лексема *Голгоф(т)а*, що позначає близькі авторам поняття – страждання, важкі випробування, терпіння. Сприйняття такого образу-символу відбувається через призму авторського „я” (*Через Голготу власних вір, / Як Бог, обніму Барвінкіню!* (М. Осадчий)), іноді разом з ототожненням з іншим образом (*Моя Голгофо – мій Холодний Яр...* (С. Сапеляк)). Такий онім може ставати й виразником збірних дій чи почуттів: *У тиші цій / під цим хрестом / однак стою, / аби не впасти / у мох звірів / на нами ж створеній / голгофі* (Ір. Калинець); Трансформація біблійної символіки від узагальнення до конкретизації образу відбувається при введенні лексеми *Голгофа* до індивідуально-авторських метафор, виражених генітивними або субстантивно-ад'єктивними конструкціями, наприклад: *Невже навіжені ми, / Що в чаду словоблудства і самообмов / Убиваєм в собі ненароджених геніїв, / На Голгофі цинізму гвалтуєм любов?* (І. Світличний); *Трудний він і тернистий, шлях на Голгофу слави* (І. Світличний); *На Голгофі / провінційного суду / Твоє світле лице / частоколом гвинтівок / відгородили / самотньо / двигаси хрест...* (І. Калинець); *Якась модернізована Голгофа. / Велика зала, що напівпорожня, / Лише на покуті мотивом бога / бринів білявий тлустий чоловік* (В. Стус); *Сам Ісус прийди під сурму кличну – / Бога не помітить з вас ніхто. / Є йому Голгофа електрична, / Є простіша смерть / – надійна, звична: / Під залізним черевом авто* (М. Руденко).

Значеннєвий резерв символу *Голгофа* дозволяє йому реалізуватись і в іншому напрямку – розширюючи зміст та виступаючи не характеристикою внутрішньої сутності чи дій ліричного суб'єкта/адресата і не образною назвою певного почуття, місця або явища, а узагальненням цілої сукупності подій та обставин у житті великої людської спільноти: *Коли Холодний свині пас / і пах від смороду і поту, / цей поетичний ловелас / вкраїнську оббрехав Голготу* (В. Стус).

В статтє анализується стилістический потенціал сакральних онімів. Исследуется поэтическое использование таких лексических единиц для называния объектов профанного мира.

Ключевые слова: концептная пара „*sacrum – profanum*”, сакральная лексика, имя собственное, коннотация, символ.

Stylistic potential of the sacral onyms is analysed in the article. The poetic use of such lexical units for the name of the profane world objects is studied.

Key words: concept pair of „*sacrum – profanum*”, sacral lexis, proper name, connotation, symbol.

Переважна більшість аналізованих власних назв у художньому контексті зберігають своє аксіологічне значення. Однак можливим є й набуття власною назвою невласливих їй конотацій, зокрема, позитивну семантику заміною пейоративна: *Між клятих паливод, іуд і христів / прожив я сімнадцять без малого днів* (В. Стус); *І з ляку „месія” зубами заляскав / І зраду у табір ворожий поніс* (З. Красівський); *Ні писнути, ані дихнути / Від патентованих месій* (І. Світличний). Різким контрастом із первинним позитивно-емоційним наповненням теонімів стає експресія бруталності, якою позначені ці власні назви, уведені до лайливих зворотів. Таке надмірне зниження аксіологічної характеристики створює необхідні умови для сприймання поетичного контексту головне на емотивному, а не на понятійному рівні, наприклад: *Мене патріотизму вчили в боки, / В Христоса і Марії душу мать* (М. Осадчий); *Шлунки хліба глевкого хочуть. / І одержують в господу мать* (М. Осадчий); *Немов з пожеж, з аеродромів / залізні янголи летять, / а він кошлатить сиві брови / і гне в Христа і в богомать* (В. Стус).

Аналіз функціонування релігійних онімів в українському поетичному мовленні II половини минулого століття підтверджує думку про більш складні, ніж протиставні, зв'язки між сакральною і профанною сферами. Такими власними назвами активно послуговуються поети для опису різноманітних світських реалій, передають за їхньою допомогою абстрактні поняття, при цьому оніми, як правило, зберігають набуті ними в процесі узусного вжитку конотації.

Література

1. Словник символів / [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К. : Редакція часопису „Народознавство”, 1997. – 156 с.
2. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrslov.com/use_universalnyy_slovnnyk_encyklopediya/search/?word=%CF%D0%CE%D4%C0%CD